

Horváth Jenő

FORDULAT AZ OLASZ–NÉMET KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉBEN 1914–1916

Ebben a Németh István kollégám és barátom munkássága előtt tisztelgő kötetben dolgozattal az olasz–német kapcsolatok hosszú történetéből mindössze két év történetét igyekszem felidézni, elsősorban olasz források alapján. Felvázolom, hogy 1914–1916-ban miként fordult át a hármasszövetség keretében több mint harminc éven át fennálló olasz–német szövetségi kapcsolat egymás elleni háborúba.

Az olasz és a német nemzetegyesítés és nemzetállam-teremtés folyamata időben majdnem párhuzamosan haladt, össze is kapcsolódott egymással, segítette egymást. 1866-ban Olaszország számára a porosz–olasz szövetség, a poroszoknak az osztrákok fölötti győzelme és Bismarck támogatása tette lehetővé, hogy Velence megszabaduljon a Habsburg fennhatóságtól, és egyesüljön az Olasz Királysággal. 1870–1871-ben a poroszok franciák fölött aratott győzelme miatt vonultak el a franciák Rómából, magára hagyva a pápát. Az olaszok így véget vethettek a pápa világi hatalmának. A fiatal olasz állam haderejét porosz minta alapján szervezték meg – és még hosszan lehetne sorolni az olasz–német reláció találkozási pontjait. A 19. század utolsó évtizedeiben és az olasz „belle époque” éveiben a német természettudományok, a villamosenergia-ipar és vegyipar eredményei válsággal lenyűgözték az olasz tudósokat és gyáralapítókat. Az olasz bankrendszer modernizációjánál a németek nemcsak mintát szolgáltatottak, hanem a külföldi tőkebefektetők között is az elsők között voltak. Erős volt Olaszországban a német humántudományok és kultúra hatása is, a legtekintélyesebb olasz értelmiségiek közül sokan – hogy csak Benedetto Croce-t említsem – a német tudományok és kultúra csodálói voltak. Még az akkori olasz gazdasági és társadalmi rendszer „ellenségei”, a szocialisták számára is a német szociáldemokrácia volt a mintaadó.

A hármas szövetségben

Az 1880-as évek elejétől, amikor a nemzetközi kapcsolatok világában már Olaszországot is kezdték nagyhatalomnak tekinteni, az olasz kül- és biztonságpolitika húsz éven át a Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával 1882-ben kötött, többször megújított hármas szövetségre épült. Ez a katonai részében titkos védelmi szövetség biztosította az olasz etnikum túlnyomó többségét felölelő Olasz Királyság területi integritását és szuverenitását. A szerződésből Olaszországnak származott a legtöbb előnye, hiszen francia támadás esetén számíthatott két szövetségese segítségére. Olaszországnak Németországgal nem voltak közös határai, területi vitái, a hármas szövetségben belül nem keletkeztek közöttük komolyabb ellentétek. Az Osztrák–Magyar Monarchiával annál inkább, amelyek a hármas szövetséget nagy belső ambivalenciákkal terhelték.

Röviden a következőkre érdemes emlékeztetni.

(1) A szövetség nem volt koherens: magját a Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia között 1879-ben kötött kettős szövetség (kölcsonös katonai segítségnyújtási szerződés) alkotta, Olaszország tulajdonképpen ahhoz kapcsolódott.

(2) A hármas szövetségben Olaszország és a Habsburg monarchia között tovább éltek a régi ellentétek, és újak is keletkeztek. Az olasz–osztrák szövetség sem az olasz kormánykörökben, sem a közvéleményben nem volt és lett népszerű, ellenkezőleg, az olaszok a legjobb esetben is „barátságtalan érzelmeket tápláltak az osztrákok iránt.”¹ A Habsburg Monarchiában is fennmaradt az olaszok iránti a bizalmatlanság. Az osztrákok nem felejtették el, hogy az olaszok Ausztria rovására alakították ki az államukat. Ahogy Olaszország erősödött, az olaszok szemében egyre nagyobbak látszó ára lett az Ausztria–Magyarországgal való szövetségnek, hiszen a szövetségben tudomásul kellett venni az osztrák–olasz határt. El kellett fogadni, hogy az olasz nemzetállam nem foglalja magában az olasz etnikai állomány egészét, hogy olaszok maradtak – olasz szemmel jelentős – kisebbségként osztrák fennhatóság alatt Dél-Tirolban, Triesztben és környékén, valamint Dalmáciában. Vagyis, a hármas szövetség évtizedei alatt Olaszországban egyre hangosabban ketyegett az irredentizmus – az olaszok lakta, de az Olaszországgal még nem egyesített területeknek az országgal való egyesítésére, az egész olasz nemzet etnikai-politikai közösségének a megteremtésére, a „risorgimento művének befejezésére” irányuló törekvés – időzített bombája.

(3) Az olasz politikusok, diplomaták, katonák – még nem használták ugyan a „geopolitika” kifejezést, de – tudták, hogy a hármas szövetség nem adhat biztonságot Olaszországnak a tenger felől érkező fenyegetésekkel szemben. Tudatában

¹ ZÖLNER, Erich: *Ausztria története*. Osiris, Budapest, 1998: 323.

voltak, hogy Itália tízezer km-nél is hosszabb tengerpartját nem védhetné meg a hármass szövetség haditengerészete a Földközi-tengert uraló brit flottával szemben. Az olasz külpolitika és katonapolitika irányítói számára axióma volt, hogy Olaszország nem kerülhet szembe Nagy-Britanniával.²

(4) Az olasz külpolitika alakulása szempontjából fontos változást hozott, hogy Olaszország számára a századfordulóra meggyengült a francia fenyegetés, ami addig a Németországgal való szövetség egyik fontos indítéka volt. A két ország befejezte az egymás elleni vámháborút (1898), elkezdtek az észak-afrikai érdekek egyeztetését. 1902-ben Olaszország odáig jutott Franciaországgal, hogy titkos egyezményt kötöttek (ez az ún. Barrère–Prinetti-paktum), amelyben kölcsönösen semlegességre kötelezték magukat, ha valamelyikük háborúba keveredne egy harmadik hatalommal. (Vagyis: Olaszország biztosította Franciaországot a semlegességéről, ha például Németország felől támadás érné.)³

(5) Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar annektálása (1908) után az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni terjeszkedésének feltartóztatása érdekében találkozás alakult ki Olaszország és Oroszország között is. 1909-ben, amikor II. Miklós cár a Monarchia területét kikerülve Olaszországba érkezett, az uralkodói „bevonulásokat” mindig is kedvelő római nép nagy éljenzéssel fogadta, Viktor Emánuel pedig titkos megállapodást kötött a cárral a racconigi kastélyában (1909. október 24-én), amely a balkáni kérdéseknek a Monarchia rovására történő megoldását célozta.⁴ Ettől kezdve az olasz és az orosz diplomácia rendszeresen egyeztetette érdekeit a Balkánon és a Földközi-tenger keleti medencéjében.

(6) Az olasz külügyminisztérium (Consulta) a(z) – nagyjából a századfordulótól az első világháborúig tartó – ún. Giolitti-korszakban a hármass szövetséget hivatalos formában kimondottan védelmi szövetségként értelmezte, a diplomaták azonban – a maguk zárt köreiből – egyre inkább érezhető fenntartásokat fogalmaztak meg vele szemben. Valamiféle régi zálogcédulához hasonlították, amit a

² A hármass szövetség megkötésekor olasz kívánságra egy kiegészítő nyilatkozat (az ún. Mancini-nyilatkozat) rögzítette, hogy a szerződés nem irányul Anglia ellen. Az olasz–angol kapcsolatok történetéről részletesen lásd SERRA, Enrico: *L'intesa mediterranea nel 1902. Una fase risolutiva del rapporto italo-inglese*. Giuffrè, Milano, 1957.

³ A francia–olasz kapcsolatokról részletesen lásd MILZA, Pierre.: *Français et Italiens à la fin du XIXe siècle: aux origines du rapprochement franco-italien de 1900–1902*. École Française de Rome, Roma, 1981.; SERRA, Enrico: *Camille Barrère e l'intesa italo-francese*. Giuffrè, Milano, 1950.; DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789–1936*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994: 212.; MAJOROS István: *Nemzetközi kapcsolatok 1789–1914*. In: VADÁSZ Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*. Osiris, Budapest, 2011: 67–68.

⁴ MAMMARELLA, Giuseppe – CACACE, Paolo: *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai nostri giorni*. Laterza, Roma – Bari, 2010: 51.

lejárta előtt jobb meghosszabbítani. Berlin – mint például a valóban olaszbarát Bernhard von Bülow kancellár – jól látta, hogy a szövetséget az olaszok olyan házasságnak tekintik, amelyben nem tilos a Franciaországgal, Angliával és Oroszországgal való „valcerezés”. Az olasz „valcerezés” egyébként a korszak hatalmi viszonyai közepette nem tekinthető kivételes, valamiféle olasz sajátosságnak, hozzátartozott a korabeli diplomáciához. Olaszországnak tehát voltak szövetségesei (franciául „allié”) és barátai („ami”). Előbbiekhez tartozott Németország és Ausztria–Magyarország. Utóbbiakhoz Anglia, Franciaország és Oroszország. Az osztrákok és a magyarok – akik nem fogalmaztak olyan finoman, mint Bülow kancellár – inkább az olaszok „machiavellizmusáról” és „megbízhatatlanságáról” beszéltek. Az olasz külpolitika valóban kétarcú volt. Ez a jellegzetessége azonban nem az olaszok örök lelki alkatából, hanem az ország földrajzi helyzetéből, a többi nagyhatalomhoz viszonyított gazdasági gyengeségéből és kisebb katonai erejéből eredt, valamint abból a Cavour-i külpolitikai hagyatékából is, amely szerint Itália elsősorban a nagyhatalmak játszmáiban való manőverezéssel érvényesítheti az érdekeit. (Bécs az olasz „valcerezéséhez” közel sem viszonyult olyan megértéssel, mint Berlin. Franz Conrad von Hötzendorf, a Monarchia vezérkari főnöke többször is javasolta, hogy a Monarchia indítson valamiféle megelőző háborút a megbízhatatlan olasz szövetséges ellen.⁵)

Végeredményben tehát az olasz diplomácia a Giolitti-korszakban olyan pozíciót alakított ki Itáliának, amelyben nem kötelezte el magát teljesen a kialakulófélben levő két szövetségi csoportosulás – az antant hatalmak és a központi hatalmak – egyike felé sem, s ez utat nyitott számára az etnikai határokon túlterjedő – az észak-afrikai és az adriai–balkáni – ambícióik érvényesítéséhez is. Az olasz terjeszkedési ambíciók realizálására hamarabb nyílt lehetőség Észak-Afrikában, mint a Balkánon. Az 1911–1912-es olasz–török háborúban megszerezte magának Líbiát. Az olasz siker „felbátorította” a balkáni népeket, hogy ők is erőszakkal próbálják meg érvényesíteni az Oszmán Birodalommal szembeni függetlenségi törekvéseiket. Az első Balkán-háborúban meglepően gyorsan fegyverszünet kérésére készítették Isztambult. A „török zsákmányon” való osztozkodás azonban nem volt egyszerű, a második Balkán-háborúban egymás ellen fordultak. A bukaresti szerződés (1913. augusztus 10.) lezárta ugyan a háborút, de nem oldotta meg sem a balkáni kisállamok, sem a nagyhatalmak közötti növekvő feszültségeket. Ami az utóbbiakat illeti, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Németország közvetlenül nem vett részt a háborúkban, pozícióik alig változtak,

⁵ ALBERTINI, Luigi: *Venti anni di vita politica. L'esperienza democratica italiana dal 1898 al 1914.* [I. rész 1. k. 1898–1908]. Zanichelli, Bologna, 1951: 350–353.; MAMMARELLA – CACACE 2010: 63.

Oroszországgé és Ausztria–Magyarországgé azonban igen, elsősorban azért, hogy Oroszország patronálja, Szerbia fő nyertesként került ki a háborúból. Ausztria–Magyarország presztízsvesztesége és a balkáni államok közötti erőviszonyok módosulása következtében a Balkán az európai hatalmi viszonyokban – immár nemcsak szimbolikusan – puszkaporos hordóvá változott.

Szarajevó után

A szarajevói merénylettel kipattant a robbanáshoz vezető szikra is. Azokban a napokban Olaszországban is feszült és ideges légkör alakult ki, ha nem is annyira, mint a Monarchiában. Nyilván azért, mert Olaszország nem volt közvetlenül érintett a merénylet várható következményeiben, különben is az olaszok a korábbi évtizedekben hozzászórtak a merényletekhez. A következmények latolgatásánál alig merült föl, hogy a trónörökös meggyilkolása akár háborúhoz vezethet. Az még kevésbé, hogy a boszniai szerb irredenta diák, Gavrilo Princip pisztolylövésai a „belle époque” és az európai béke végét jelezhetik.

Az olasz diplomácia – miután a szokásos formákban kondoleált a császári családnál – találgatott. Vajon túléli-e a majdnem 81 éves, betegeskedő Ferenc József az immár harmadik trónörökös elvesztését? A diplomaták találgatták azt is, hogy a mélyen vallásos és a politikától addig távol álló 27 éves új trónörökös, Károly alkalmas lesz-e az uralkodásra Ausztria–Magyarország bonyolult bel- és külpolitikai helyzetében? A találgatáson túl a Consulta mindenekelőtt tájékozódni próbált: Mit tervez a Monarchia?⁶ Az olasz kormány, a sajtóhoz hasonlóan, kezdetől fogva nem osztotta a Monarchia újságjainak szerbellenességét. Abban reménykedett, hogy ez a válság is megoldódik, hasonlóan a korábbiakhoz, diplomáciai eszközökkel. Elsősorban azt kereste, hogy miként juttassa kifejezésre, hogy nem helyeselné, ha Ausztria–Magyarország katonai erőszakhoz nyúlna Szerbiával szemben.⁷

A Bécs szándékainak megismerésére irányuló közvetlen tájékozódás eredménytelen volt, mert Ausztria–Magyarország közös külügyminisztere, Leopold von Berchtold nem kívánta bevonni Rómát a terveibe.⁸ A Monarchia római nagy-

⁶ Avarna bécsi nagykövet beszámolója San Giuliano külügyminiszternek. 1914. július 5. *I documenti diplomatici italiani*. IV. s. 1908–1914. 12. k. 1914. június 28.–augusztus 2. Szerk.: TORRE, Augusto. Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1964: 57–59. (A továbbiakban: DDI)

⁷ San Giuliano külügyminiszter távirata Bollati berlini, Avarna bécsi és Carlotti pétervári nagyköveteknek. 1914. június 30. DDI IV. 12: 17.; Avarna bécsi nagykövet beszámolója San Giuliano külügyminiszternek. 1914. június 3. DDI IV. 12: 57–59.

⁸ San Giuliano külügyminiszter távirata Avarna bécsi és Bollati berlini nagyköveteknek. 1914. július 4. DDI IV. 12: 51–52.; Avarna nagykövet beszámolója San Giuliano külügyminiszternek. 1914. június 3. DDI IV. 12: 57–59.

követétől, Mérey Kajetántól még annyit sem sikerült megtudni, mint a főnökétől. Mérey pökhendi, humorérzék nélküli, sértődékeny, kicsinyes ember volt, bizalmatlan az olaszokkal szemben. Még azt sem vette észre, hogy az olaszok jól sejtik, hogy a Monarchia Szerbia megbüntetésére készülődik.⁹

San Giuliano külügyminiszter tájékozódását nem könnyítette meg a Méreynél sokkal intelligensebb és a „diplomata-mesterséget” magas szinten művelő, az olasz külügyminiszterrel baráti kapcsolatban álló német nagykövet, Hans von Flotow sem. Július 8-án San Giuliano fogadta Flotowot, aki mélyen hallgatott arról, hogy II. Vilmos német császár már biztosította Ausztria–Magyarországot a támogatásáról – akár a Szerbia elleni katonai fellépése esetére is. Ellenben hosszasan fejtegette az albán kérdést, felcsillantva az olasz–osztrák osztozkodás lehetőségeit. San Giuliano egy ideig türelmesen hallgatta, majd egyenesen közölte Flotow-val, hogy Olaszország számára a Balkánon fontosak a Szerbiával és az Oroszországgal való kapcsolatok is, amelyekkel Róma éppen Ausztria esetleges háborús terveinek a megakadályozására törekszik. Figyelmeztette Flotowot, hogy Ausztria–Magyarország balkáni háborúja végső soron felidézheti a Habsburg Birodalomban akár a forradalmakat is.¹⁰ A következő napokban az olasz külügyminiszter – a Ballhausplatz hallgatását megelégedve – Berlinen keresztül üzent mind Bécsnek, mind a németeknek. Utasította a berlini olasz nagykövetet, Riccardo Bollatit, hogy tegye világossá: az olasz kormány nem támogatná Ausztria–Magyarország Szerbia elleni erőszakos föllépését.¹¹

Július közepétől az olasz külügyminiszter aggodalmai súlyosbodtak, immár amiatt, hogy az Ausztria–Magyarország és Szerbia közötti konfliktus európai háborúvá szélesedhet. A belgrádi és a szentpétervári olasz nagykövetek jelentették ugyanis, hogy Oroszország késznek látszik a Szerbia melletti katonai föllépésre, ha a Monarchia fegyverhez nyúlna Szerbiával szemben. San Giuliano erről figyelmeztetően értesítette Bécsset és Berlint. A bécsi olasz nagykövet, Giuseppe Avarna herceg pedig személyesen is fölkereste Berchtold külügyminisztert, megtudni, hogy a Monarchia szembenézett-e ezzel a veszéllyel.¹² A külügyminiszter egy szót sem szólt arról, hogy a közös minisztertanács már döntött a Szerbia elleni háborúról, elfogadta a Belgrádnak küldendő jegyzék szövegét is, amit Ferenc József is jóváhagyott. San Giuliano figyelmeztetésére válaszolva pedig azt üzenté, hogy Ausztria–Magyarország Oroszországtól sem fél.¹³

⁹ MALAGODI, Olindo: *Conversazioni della guerra 1914–1919*. Szerk.: VIGEZZI, Brunello. Ricciardi, Napoli–Roma, 1960: 12.

¹⁰ FERRAIOLI, Giampaolo: *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonino di San Giuliano (1852–1914)*. Rubbettino, Catanzaro, 2007: 797–798.

¹¹ San Giuliano külügyminiszter távirata Bollati nagykövetnek. 1914. július 14. DDI IV. 12: 144.

¹² Avarna nagykövet levele San Giuliano külügyminiszternek. 1914. július 20. DDI IV. 12: 245–248.

¹³ FERRAIOLI 2007: 830–832.

A Ballhausplatzról csak július 22-én – egy nappal a Szerbiának szóló ultimátum átnyújtása előtt – érkezett az első hivatalosnak tekinthető jelzés arról, hogy Ausztria–Magyarország szeretné megnyerni Olaszországot a terveihez, és kész lenne – ahogy Mérey nagykövet fogalmazott – „tisztességes csekket” ajánlani a mellette való fellépésért.¹⁴ San Giuliano rákérdezett az otrombán fogalmazott ajánlatra: Bécs talán területi kompenzációkra gondol? Kioktató hangnemben emlékeztette Méreyt, hogy ha Ausztria–Magyarország annektálná Szerbia északi részét, akkor a hármas szövetségi szerződés alapján kompenzálnia kellene Olaszországot. Végül kifejezte reményét, hogy az esetleges bécsi ultimátum elfogadható lesz Belgrád számára, ellenkező esetben Ausztria–Magyarországnak azzal kell számolnia, hogy az olasz közvélemény nem fogadja támogatóan Ausztria lépéseit.¹⁵

San Giuliano még ekkor sem vette biztosra, hogy a Monarchia valóban háborút akar kezdeni Szerbia ellen. Különböző – bármennyire kínozta is a köztvénye – nem valószínű, hogy július 23-án hosszabb időre a gyógyvizeiről híres fürdővároskába, Fiuggiba utazott volna. Alighogy szétpakolták a csomagjait a Grand Hotel palotaszállóban, délután hat órakor értesítette a Consulta, hogy négy órakor Belgrádban a Monarchia átadta az ultimátumát Szerbiának, amelyre 26-án 18 óráig várja a választ. San Giuliano telefonált Salandra miniszterelnöknek, megkérdezte, hogy mit mondjon Flotownak, akivel elkerülhetetlenül találkozni fog, mert a német nagykövet szintén a Grand Hotel vendége.¹⁶

Az osztrák–magyar ultimátum teljes szövegét a Consulta a Ballhausplatztól csak a többi európai kormánnyal egy időben kapta meg. San Giuliano külügyminiszternek Salandra miniszterelnök hozta magával Fiuggiba, valamivel éjfél után. A külügyminiszter az ultimátumot első ránézésre nagyon durvának találta.¹⁷ A miniszterelnök és a külügyminiszter hamarosan találkozott a német nagykövettel a szállodában. San Giuliano ingerülten Flotow szemére hányta, hogy sem a bécsi, sem a berlini kormány nem tájékoztatta őt előzetesen az ultimátumról, nem konzultált vele annak a tartalmáról. Flotow igyekezett megnyugtatni Salandrárt és San Giulianót, azt hangsúlyozta, hogy Olaszország – ha jóindulatúan viszonyul Ausztriához – jelentős területi kompenzációra számíthat.¹⁸

Július 24-én San Giuliano levélben foglalta össze Viktor Emánuel számára a maga és a kormány álláspontját az ultimátumról és az annak nyomán kialakult

¹⁴ MALAGODI 1960: 12–13.

¹⁵ FERRAIOLI 2007: 830–832.

¹⁶ FERRAIOLI 2007: 817.

¹⁷ FERRAIOLI 2007: 824–825.

¹⁸ San Giuliano külügyminiszter távirata Bollati berlini és Avarna bécsi nagykövetségnek. 1914. június 24. 22.40 h. DDI IV. 12: 314–315.; FERRAIOLI 2007: 825–826.

helyzetről. Hangsúlyozta, hogy a Ballhausplatzról még mindig nem érkezett hivatalos kérés a casus foederis elismertetésére. Azt is hozzátette, hogy a kialakult konfliktus és a várható háború Ausztria–Magyarország által provokálnak tekinthető, amelyből Olaszország a hármas szerződés szó szerinti értelmezése alapján is – tekintettel arra, hogy az védelmi szerződés – kívül maradhat. Az ultimátum várható nemzetközi következményeiről pedig így vélekedett: „Ami Oroszországot illeti, ha azt látja, hogy Szerbia súlyos veszélyben van, valószínű, hogy kész lesz fellépni mellette.” Végző soron – összegezte San Giuliano a kormány álláspontját – a hármas szövetségi szerződés „[...] nem kötelezi Olaszországot, hogy részt vegyen egy olyan esetleg bekövetkező háborúban, amelyet Ausztria Szerbia elleni agresszív fellépése provokál ki, amelyet az egész civilizált világ elítélne.” Hozzátette még, hogy Olaszországnak lehetősége van arra, hogy majd „megfelelő időben” döntsön, hogy részt akar-e venni a – várhatóan akár európai méretűvé szélesedő – konfliktusban.¹⁹

Az olasz semlegességi deklarációtól a diplomáciai kapcsolatok megszakításáig

Az olasz kormány július 31-i ülésén tárgyalta meg először az osztrák–magyar hadüzenetet, az orosz mozgósítást és a Németországban – a háborús veszély állapotának kihirdetése után – bekövetkezett új helyzetet. A minisztertanács ülésén San Giuliano külügyminiszter a referátumában elmondta, hogy Ausztria–Magyarország előzetesen nem konzultált a szándékairól az olasz kormánnyal. A kormány nem kapott előzetes megkeresést a casus foederis életbe léptetésére sem, s mivel Ausztriát lehet a háború kiprovokálójának tekinteni, Olaszországra nem hárulnak kötelezettségek a hármas szövetségből fakadóan. Hangsúlyozta, hogy véleménye szerint Olaszországnak semlegesnek kell maradnia a küszöbön álló háborúban, de legalábbis annak első szakaszában. Ez nem jelenti azt – fejtegette –, hogy ki kellene lépni a hármas szövetségből. Jelezte, hogy Szerbia oldalán várhatóan Oroszország, Franciaország, sőt Nagy-Britannia is hadba lép, s ha Olaszország Ausztria–Magyarország mellé állna, szembekerülne a brit flottával, amely bármely olasz tengerparti nagyvárost bombázhat, és elvághatja az országot a világtól. Következésképpen a semlegesség kinyilvánítását javasolta. Szerencsére – és eljutott a konklúzióhoz – a hármas szövetségi szerződés védelmi jellegű, és nem teszi kötelezővé minden esetben az Ausztriával és Németországgal való

¹⁹ San Giuliano külügyminiszter levele Viktor Emánuel királynak. 1914. július 24. DDI IV. 12: 270–272.; San Giuliano külügyminiszter távirata Viktor Emánuel királynak. 1914. július 24. DDI IV. 12: 302.

közös fellépést.²⁰ A minisztertanács egyetértett a külügyminiszter expozéjával, határozatot azonban nem hozott. A kormányülésről San Giuliano még aznap röviden tájékoztatta Flotow német nagykövetet, másnap reggel a római francia nagykövetet is.²¹

Augusztus 1-jén és 2-án – amikor az orosz, a német és a francia általános mozgósítások és ultimátumok alapján bizonyossá vált, hogy immár nemcsak Ausztria–Magyarország Szerbia elleni háborújáról van szó, sőt az immár másodlagos fontosságú kérdéssé vált az európai diplomáciában – mindkét napon ülésezett az olasz kormány. Az augusztus 2-i (vasárnapi) ülésen megerősítette a semlegeség melletti állásfoglalást. A döntésről szóló közlemény kiadásával azonban még mindig várt, bár a miniszterelnök sokatmondóan jelezte mind a külföldi diplomataknak, mind a sajtónak, hogy „mi jelenleg nem háborúzhatunk”.²²

Az Olaszország semlegességét bejelentő kormánydöntést a külügyminisztérium augusztus 2-án éjféltájt küldte szét az olasz külképviseletekre, illetve a külföldi hatalmak római misszióinak. Egyidejűleg a Stefani hírügynökség is világgá röppentette a hírt. Az augusztus 2-án este kinyomtatott 3-i reggeli újságok még nem hozták a kormány döntéséről szóló közleményt, így az olaszok többsége az augusztus 3-i délutáni, illetve esti lapok első oldaláról tudta meg a döntést. A rövid nyilatkozat alapján nem mindenki értette meg, hogy mit is jelent, hogy Olaszország nem mondta fel a hármas szövetséget, azonban az egyértelmű volt, hogy nem lép be a háborúba Ausztria–Magyarország és Németország oldalán, és hogy kimarad a másnap európai méretűvé szélesedő háborúból.

Az olasz semlegesség deklarálása nem jelentette a hármas szövetség elárulását. Nemzetközi jogi tekintetben sem volt 'árulás' – az osztrák–magyar, illetve a német diplomácia és propaganda persze annak nyilvánította –, sokkal inkább az olasz állam érdekeinek, szuverenitásának klasszikus érvényesítése volt. Aligha hozhatott volna ennél bölcsőbb, a nemzeti érdekeknek megfelelőbb határozatot az olasz kormány és a király. A lakosság megkönnyebbüléssel és egyetértéssel fogadta a semlegességi nyilatkozatot.²³ Feloldódott a háborútól való félelem, amely a Szerbiának küldött osztrák–magyar ultimátum óta nagyon megerősödött. Az interventisták (a háború-pártiak) elbizonytalanodtak, háborúba lépést követelő hangulat alig mutatkozott az országban.²⁴

²⁰ FERRAIOLI 2007: 849–850.

²¹ Flotow nagykövet 1914. július 31-i távirata a német külügyminiszternek. In: *Cronologia* <http://cronologia.leonardo.it/storia/a1913c.htm>; Barrère távirata a miniszterelnöknek. 1914. augusztus 1. In: *Cronologia*. <http://cronologia.leonardo.it/storia/a1913c.htm> (2015. 03. 05.)

²² *Corriere della Sera*, 1914. augusztus 3.

²³ CROCE, Benedetto: *L'Italia dal 1914 al 1918*. Mulino, Bologna, 1947: 239.

²⁴ GIBELLI, Antonio: *La Grande Guerra degli italiani. 1915–1918*. Rizzoli, Milano, 2011: 22–30.;

1914. augusztus 4-én éjfélre már öt európai hatalom lépett háborúba egymással: Ausztria–Magyarország Szerbia ellen, a Német Birodalom Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország ellen, a Francia és a Brit Birodalom Németország ellen. A háború kitörésekor mindenütt igen harcias, hazafias hangulat, a később sokat emlegetett „1914-es szellem” uralkodott. Sokan jelentkeztek önként a frontra. A legtöbben azt hitték – minden országban –, hogy karácsonyra vége is lesz a háborúnak, hogy – legfeljebb néhány ezer katona „hősi halála” árán – vagy a Wehrmacht masírozik majd diadalmenetben a párizsi Champs-Élysées-n, vagy a francia hadsereg Berlinben az Unter den Lindenen.

Az említett öt hatalmon kívül a háború kitörésekor Olaszországon kívül több európai ország is megerősítette a korábbi semlegességét, vagy semlegesnek nyilvánította magát. Ami Olaszországot illeti, a semlegességi nyilatkozat általános támogatottsága mellett kezdettől fogva jelen volt a politikai, a gazdasági és a kulturális élet felső szféráiban az a gondolat, hogy a semlegesség nem lehet végleges, hosszútávra szóló döntés. Mindenesetre Olaszország a semlegesség kinyilvánításával egyelőre elkerülte a legrosszabbat: a háborút. Egyszerűen szólva: nem haltak meg olaszok tíz- és százazrei csatatereken. Így is számos gondot okozott a háború az olasz kormánynak, a vállalatoknak és a lakosságnak is. Különösen az ipar került nehéz helyzetbe. Zavarok keletkeztek a nyersanyagimportban, a vállalatok nemzetközi pénzügyi kapcsolataiban, a tengeri és a vasúti összeköttetésekben. A gyárak kénytelenek voltak csökkenteni a termelésüket, rövidebb munkaidőben foglalkoztatni a munkásaikat, miközben a külföldről hazatérők száma félmilliónál is többre nőtt, akik közül csak minden második talált munkát. Viszont – Olaszország semlegességi státusa következtében – a háborúba lépett országok nem vezettek be Olaszországgal szemben olyan intézkedéseket, mint egymással szemben: nem zárták be az olasz bankok és vállalatok náluk működő kirendeltségeit, nem zárolták a vagyonukat és a számláikat. Csökkent, de nem szakadt meg a kereskedelem, sem az antant, sem a központi hatalmak országai-val, nem vonták be a külföldön élő és dolgozó olaszok útlevelét, nem vezettek be velük szemben rendkívüli rendszabályokat (internálás, stb.).

Ami az olasz semlegesség deklarálásának külföldi visszhangját illeti, Bollatti nagykövet azt jelentette Berlinből, hogy Németországban csaldódottság mutatkozott ugyan az olasz semlegesség miatt, „de nincs heves olaszellenesség”. „Fontos lenne, hogy az olasz semlegesség ne kapjon németellenes hangvételt [...] az olasz semlegesség, amennyire csak lehetséges, valóban legyen jóindulatú Németország és Ausztria–Magyarország irányában.”²⁵

ISNENGI, Mario: *Il mito della Grande Guerra*. Mulino, Bologna, 2007: 98–105.

²⁵ Bollatti nagykövet távirata San Giuliano külügyminiszternek. 1914. augusztus 5.In: *I documenti*

A német kormánynak és a hadvezéreknek az olasz semlegességi nyilatkozat nem okozott fejfájást. Nagyot nem, mert az 1870-es francia–porosz háborúhoz hasonló, rövid, néhány hétig tartó, gyors győzelmet hozó háborúra számítottak (Schlieffen-terv, „Mire lehullanak a falevelek ...”). Így kezdetben nem is tettek komolyabb lépéseket, hogy bevonják Olaszországot a háborúba.

Az első – Olaszországnak a háborúba való bevonására irányuló – puhatolozási kísérletek az antant hatalmak oldalán mutatkoztak 1914 augusztusának második hetében.²⁶ A következő napokban már nagyobb volt a sürgés-forgás a külföldi olasz külképviseleteken, különösen Párizsban. Érthető módon, hiszen a német hadsereg előretörése megállíthatatlannak látszott. Tommaso Tittoni nagykövet jelentette, hogy fölkereste a többszörös volt miniszterelnök, Aristide Briand, és a sokféle magas közhivatali tisztséget betöltött radikális párti Léon Bourgeois is. Tittoni szavaival „füt-fát ígértek”. Az olasz nagykövetet hívatta a köztársasági elnök is. Raymond Poincaré „nagyon udvarias volt velem” – írja Tittoni. Elmondta, hogy Franciaország, Anglia és Oroszország „[...] elhatározták, hogy megszabadítják Európát a germán túlhatalomtól. [...] Poincaré azt mondta, hogy Európát új alapokra kell helyezni, és ebben Olaszországnak el kell foglalnia a rá váró helyet [...], s hogy azt kívánja, hogy Olaszország visszanyerje az Ausztria fennhatósága alatt levő olasz földeket [...]”²⁷

San Giuliano a követjelentéseket elküldte Salandra miniszterelnöknek és jelezte a véleményét is. „Az ágyamból írok Noked. [...] Az orvos azt hiszi, hogy két-három nap múlva jobban leszek. Mint látni fogod a beérkezett hírekből, a francia–német háború pillanatnyilag a németek javára megy. [...] Az idő múlása döntő tényező lehet. Jelenleg még nem lehet látni, miként alakulnak a dolgok. Mindenképpen veszélyes lenne szakítani Németországgal és Ausztriával, vagy felkelteni a bizalmatlanságukat.” Beszámolt arról, hogy a német nagykövettel olyan baráti és bizalmas kapcsolatuk alakult ki Fiuggiban, hogy Flotow a beszélgetéseik során gyakran még a Gottlieb Jagow külügyminisztertől érkezett táviratokat is megmutatja. „Azt látom, hogy a két kormány, az osztrák és a német, fenn akarják tartani a jó kapcsolatokat velünk [...]”²⁸

Salandra miniszterelnök a válaszlevelében elmondta, hogy kihallgatást kért

diplomatici italiani. V. s. 1914–1918. 1. k. 1914. augusztus 2.–október 16. Szerk.: TORRE, Augusto. Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1954: 43–44.

²⁶ Carlotti nagykövet szig. biz. távirata San Giuliano külügyminiszternek. 1914. augusztus 11. DDI V. 1: 109–110.

²⁷ Tittoni nagykövet távirata San Giuliano külügyminiszternek. 1914. augusztus 12. DDI V. 1: 128–129.

²⁸ San Giuliano külügyminiszter levele Salandra miniszterelnöknek. 1914. augusztus 13. DDI V. 1: 133–134.

nála James Rodd, a római brit nagykövet, akinek megköszönte a brit szénszállítósokat. Az olasz külpolitika irányáról pedig a következőket írta a miniszterelnök: „[...] én, magam az olasz külpolitika jövőjét az Anglia–Oroszország szövetség mellett látom. Főként az előbbi biztosíthatna bennünket Ausztria és Franciaország szupremáciájával szemben. Rodd biztosított engem, hogy Angliának is ez az érdeke.”²⁹

San Giuliano óvatos volt az antanthatalmakkal való tárgyalások kérdésében. Óvatosságához hozzájárult, hogy a német hadsereg továbbra is gyorsan nyomult előre Párizs irányába. Nem sietett egyértelműen válaszolni az antanthatalmak felől érkező ajánlatokra és ígéretekre, feszülten figyelte a hadiesemények alakulását.

Fontos esemény volt, hogy a marne-i csatában (szeptember 5–9.) Joseph Joffre tábornok megállította a németeket, aminek nyomán elbizonytalanodott a Franciaország elleni német villámháborús terv sikere. Megkérdőjeleződött a német hadigépezet legyőzhetetlenségének mítosza is, s várható volt, hogy Németország immár kétfrontos háborúra kényszerül. San Giuliano immár úgy látta, hogy mind a két háborús koalíció előbb-utóbb kénytelen lesz új szövetségeket keresni. Ebből kiindulva újra átgondolta az antanthatalmakhoz való viszony kérdését, és 1914. szeptember 25-én pontokba szedve összefoglalta az esetleges tárgyalásokon elérendő olasz célokat, majd összefoglalóját elküldte – konzultációs céllal – a párizsi és a pétervári olasz nagyköveteknek. A bevezetőben leszögezte, hogy Olaszországnak mindaddig ki kell tartania semlegessége mellett, amíg a háború menete nem fenyegeti az ország életbevágóan fontos érdekeit. Ha Olaszország tárgyalni kezd az antanttal, a tárgyalásokat a legnagyobb titokban, Londonban kell folytatni. Ezután gondosan felsorolta, hogy milyen feltételek mellett tartaná elképzelhetőnek Olaszország bekapcsolódását az antanthatalmak oldalán a háborúba.

(1) *Modus procedenti*: az antant és olasz hadiflotta hatékony hadművelete a Monarchia ellen az Adriai-tengeren. A hadművelet után szerződés-kötés a hármas antanttal. Ezt követi az olasz általános mozgósítás, majd Olaszország háborúba lépése Ausztria–Magyarország ellen.

(2) Kölcsonös kötelezettségvállalás, hogy a négy hatalom egyike sem köt külön fegyverszünetet vagy békét sem a Monarchiával, sem Németországgal a háború alatt.

(3–4) Katonai és haditengerészeti konvenciót kell kötni.

(5) A háború győztes befejezését követően Olaszország megkapja Dél-Tirolt –

²⁹ Salandra miniszterelnök levele San Giuliano külügyminiszternek. 1914. augusztus 13. DDI V. 1: 135–136.

egészen az Alpok vízválasztó vonaláig – és Triesztet. A Dalmáciára vonatkozó követeléseknél el kell kerülni a szláv államokkal a jövőben esetleg előálló súlyos konfliktusok veszélyét. Németországgal szemben területi követeléseket San Giuliano csak a gyarmati térségben jelzett.

(11) Ha az Oszmán Birodalmat felosztják, és ha Németországnak le kell mondenia kisázsiai jogairól, akkor Olaszország részesedik abból, ottani érdekövezete bővül.

(13) Arra vonatkozóan, hogy az afrikai német gyarmatokból lehet-e Angliától és Franciaországtól részesedést kérni, a külügyminiszter a nagykövetek véleményét várta.³⁰

Egyelőre azonban az antanthatalmak részéről nem mutatkozott szándék, hogy Róma irányában túllépjenek a puhatolózás szintjén. San Giuliano nem volt türelmetlen. Tudta, hogy Olaszország földrajzi elhelyezkedése és 36 milliós népessége jelentős előnyöket ígér az antant számára geopolitikai és katonai stratégiai szempontból egyaránt. Annak is tudatában volt, hogy a központi hatalmak számára is fontos lenne, hogy Olaszország mellettük lépjen be a háborúba. A Ballhausplatz részéről azonban nem észlelt változást.³¹

Hamarosan jelentős változás történt az olasz külpolitika irányításában. Október 16-án elhunyt San Giuliano. San Giuliano Olaszország semlegességét is magával vitte a sírba – olvashatjuk több nekrológban. A semlegességi politikát féltő újságírók jól érezték, hogy San Giuliano halálával fordulat kezdődik az olasz külpolitikában. Az elhunyt külügyminiszter széles látókörű, az olasz külpolitika és diplomácia hagyományait őrző, a diplomáciát virtuóz szinten művelő, távlatokban gondolkodó, koncepciózus, realista, nyugodt államférfi volt. Joggal aggódtak a semlegesség hívei, hogy folytatódik-e az általa képviselt külpolitikai irányvonal. Átmenetileg Salandra miniszterelnök vette át a diplomácia irányítását, majd sikerült meggyőznie Sidney Sonninót, hogy vállalja el a külügyminiszterséget. A 67 éves Sonnino mögött fordulatos életút állt. Jómódú, izraelita olasz apja és angol anyja Egyiptomban házasodott össze, Sonnino már Olaszországban született, anglikánnak keresztelték. Házitanítók nevelték, két év alatt érettségizett, három év alatt megszerezte az egyetemi diplomáját nemzetközi jogból. Húszévesen kezdte diplomata pályáját. Szolgált Madridban, Bécsben, Berlinben, Párizsban. 1873-ban kilépett a külügyi szolgálatból, mert lassúnak érezte az előrehaladását. 1880-tól parlamenti képviselő, 1889-től államtitkár, majd pénzügyminiszter, azután kétszer – szinte csak néhány hónapon át – miniszterelnök (1906, 1909–1910).

³⁰ San Giuliano külügyminiszter szigorúan bizalmas távirata Tittoni és Carlotti nagyköveteknek. 1914. szeptember 25. DDI V. 1: 475–477.

³¹ MALAGODI 1960: 22.

A kormányzó liberális párton belül a konzervatív szárny egyik kiemelkedő figurája volt. Akár Giolitti párton belüli potenciális ellenfele is lehetett volna, azonban nem leplezett éleselméjűsége és szinte mindenkivel szembeni távolságtartása, „érzelmekek nélkülsége” miatt magányos notabilitás maradt, familiárisok nélkül. A külpolitikában San Giuliano óvatos, realista irányvonalával szemben nyíltan hangoztatta az olasz nagyhatalmi ambícióikat. A világháború alatt ért pályájának csúcsára. 1914 őszétől a Salandra-, majd azt követően valamennyi világháború alatti kormányban külügyminiszter egészen 1919 közepéig. Nemcsak a külpolitikában játszott szinte meghatározó szerepet, hanem a kormányban is annyira erős embernek számított, hogy azt sokan Salandra–Sonnino-kormányának nevezték.

Salandra miniszterelnök a külügyminisztérium funkcionáriusai előtt elmondott október 18-i beszédében az olasz külpolitika folytonosságáról beszélt. Arról, hogy a diplomataknak továbbra is „a nemzet érdekeit”, „az Olaszország szent egoizmusa” által diktált érdekeket kell szem előtt tartaniuk. Később – a memóriájában – hasonlóképpen fogalmazott ezekre a napokra emlékezve: „Az első Marne-i csata után – írta – s azután, hogy az orosz inváziót Kelet-Poroszországban a Mazuri-tavaknál és Tannenbergnél megállították, mindkét háborús félnek fel kellett adnia a háború gyors befejezésére vonatkozó illúzióit. Az idő szükségképpen az antantnak kedvezett, mivel az [...] sokkal gazdagabb volt emberben és anyagban. [...] Mindenki megértette, hogy a háború a nemzetközi viszonyok mélyreható változásához vezet majd, amelyből nem maradhatunk ki. [...] Úgy véltük, úgy éreztük, hogy talán nemzedékeken, századokon keresztül nem tér vissza az alkalom arra, hogy a risorgimento nagy művét befejezzük, azáltal, hogy meghódítjuk azokat a határokat, amiket a természet adott Olaszországnak, s azáltal, hogy megvalósíthatjuk fennhatóságunkat a tengereken. Ennek megfelelően veszélyes útra léptünk és készültünk arra, hogy ezt kövessük.”³² Az idézet második feléből jól látható hogy 1914 őszén Salandra és Sonnino már nem teljesen az addigi külpolitika – az egyik fél felé sem elkötelezett semlegességi politika – folytatására gondolt, hanem – fenntartva a „kivárás”, a „kettőség”, a „kétfelé játszás” taktikáját – mindinkább az antant felé fordult, s így igyekezett megragadni Itália nagyhatalommá válásának lehetőségét. Valóban veszélyes útra léptek: megjelent gondolkodásukban „a lehetőségek megragadásának”, a kockáztatásnak, sőt a hazardírozásnak a csábítása is.³³

³² Idézi KIS Aladár: *A duce*. Zrínyi, Budapest, 1989. 1989: 82.

³³ A Salandra–Sonnino-kormány külpolitikájában a hazardírozás elemének megjelenését, majd az érvényesülésének történetét a politológus és történész Gian Enrico Rusconi dolgozta fel elsőként részletesen. Lásd RUSCONI, Gian Enrico: *Rischio 1914: Come si decide una guerra (Intersezioni)*. Mulino, Bologna, 1987.; RUSCONI, Gian Enrico: *L'azzardo del 1915. Come l'Italia decide la sua guerra*. Mulino, Bologna, 2005.

Szerencsére a tettek terén egyelőre nem történtek rossz lépések. Salandra várt, és a várakozást Luigi Cadorna vezérkari főnökkel felhasználták a haderő felkészítésének gyorsítására. Realista módon azzal számoltak, hogy a hadba lépésre csak a tél elmúltával, legkorábban 1915 tavaszán kerülhet sor.

Az olasz diplomácia egyelőre mindkét háborús koalíciónál puhatolózott. Elsősorban a háborúba lépés „áráról”. Vagyis igyekezett megtudni, hogy mire számíthatna Olaszország, ha mellettük lépne be a háborúba. A miniszterelnök és külügyminisztere úgy érezte magát, mintha Olaszország a háborúzó hatalmak „piacán” lenne, azaz válogathat, alkudozhat.³⁴ A korabeli diplomácia és hatalmi politika szempontjából, illetve a nemzeti egoizmus elve alapján ebben a magatartásban tulajdonképpen aligha van kivetnivaló. Az olasz külügyminiszter a legjobb eredmény elérésére törekedett a semlegesség fenntartásával a hazája számára. Etikai nézőpontból természetesen joggal felvetődhet a politikai cinizmus problémája. Sonnino gondolkodásában jelen volt a „megfelelő időpontban” a háborúba való belépés szándéka is. Természetesen annak a hatalmi szövetségnek az oldalán, amely győztesnek látszik, és a legtöbbet ígéri Olaszországnak.³⁵ A „Meddig maradni semlegesnek?” és a „Ki mellé állni?” kérdésekre adandó válasz nem volt könnyű, és igen jelentős mértékben befolyásolták az ország körül zajló háború eseményei is.

Ausztria–Magyarországnak a Szerbia elleni, november 1-jén kezdődött harmadik hadjárata sikeresnek ígérkezett. Azért is, mert az Oszmán Birodalomnak a központi hatalmak oldalán való hadba lépése következtében megváltoztak a Balkánon az erőviszonyok a központi hatalmak javára. A változásokat az olasz diplomáciának is át kellett gondolnia. A kilátásokról Sonnino többször is beszélt az Isztambul külpolitikáját nagymértékben befolyásoló Németország nagykövétével, Flotow-val. A német diplomata emlékeztette Sonninót, hogy kormánya – és személy szerint maga is – már San Giuliano idején is azon dolgozott, hogy Bécs engedményeket tegyen Rómának – például Dél-Tirolt illetően. Elmondta, hogy Németország megérti, hogy Olaszország a semlegesség mellett döntött. Hangsúlyozta, hogy Németország támogatja Olaszország balkáni és afrikai törekvéseit is, de hozzátette, hogy Németország hivatalos, nyilvános deklarációkat és lépéseket nem tehet Ausztria–Magyarország miatt. Flotow – mint Sonnino írja – egyfelől „megnyugtatta, hogy Itáliának nem kell aggódnia Törökország miatt”. Másfelől „ajánlatokkal” állt elő:

³⁴ CARACCIOLO, Lucio – MARONTA, Fabrizio (Szerk.): *L'eredità della grande guerra, tra miti e realtà. Conversazione con lo storico Mario Isnenghi*. In: http://www.repubblica.it/cultura/2014/05/14/news/limes_geopolitica_2014_1914_la_grande_guerra_tra_miti_e_realt-86129894/. (2015. 03. 05.)

³⁵ MALAGODI 1960: 32.

(1) Dél-Tirolt illetően kompromisszumos megoldást lehet találni Ausztria–Magyarországgal.

(2) Olaszországnak, ha Németország és Ausztria–Magyarország mellett lépne be a háborúba, „nagy esélye lenne” Nizzára, Korzikára, Tunéziára.

(3) Olaszországot a tenger felől fenyegető veszély „csekély”: az olasz és az osztrák–magyar flotta a német tengeralattjárókkal együtt „sakkban tudná tartani Angliát és Franciaországot a Földközi-tengeren”. A német nagykövet ajánlatait Sonnino a szirénhangok kategóriába sorolta, Flotow azon kijelentése pedig megnyugtatta, hogy Olaszországnak nem kell aggódnia az Oszmán Birodalmat illetően. Összességében arra a következtetésre jutott, hogy még folytatható az „éber, fegyveres semlegesség” politikája.³⁶

1914. december közepén úgy látszott, hogy Leopold Berchtold, az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere is – elsősorban Berlin nyomására – hajlik az alkudozásra. Immár Dél-Tirol átadását is fontolgatta – nagyjából az olasz–német nyelvi határ vonaláig –, de csak a háború után. Trieszt kérdésében azonban merev maradt. Legfeljebb addig volt hajlandó elmenni, hogy Trieszt valamiféle „szabad város” lehetne, de gazdasági téren a Monarchiához kapcsolódva.³⁷

A németek igyekeztek életben tartani az olaszokban a központi hatalmakkal való tárgyalások sikerének reményét. Ennek jegyében küldte Rómába 1914. december közepén Vilmos császár rendkívüli nagykövetként Bülow exkancellárt.³⁸ Bülow a korabeli Európa legismertebb német politikusa és diplomatája volt, ráadásul művelt ember, az olasz kultúra nagy csodálója. Legszebb férfikorában (1894 és 1897 között) négy éven át nagykövet volt Rómában, aztán lett külügyminiszter, majd kancellár. Olasz felesége révén is igen kiterjedt kapcsolata volt az olasz politikai és kulturális élet sok szereplőjével.³⁹ Aligha találhatott volna a császár nálánál megfelelőbb embert a római misszióhoz. Bülow küldetése nem látszott reménytelennek, még ha az antantbarát olasz interventisták rögtön „a német csábítóknak” is nevezték. Bülow tudatában volt, hogy milyen nehéz helyzetben veszi át a német nagykövetség vezetését. „1914 júliusában Németország hozzáértő

³⁶ Sonnino külügyminiszter távirata Bollati berlini nagykövetnek. 1914. november 18. In: *I documenti diplomatici italiani*. IV. s. 1914–1918. 2. k. 1914. október 17.–március 2. Szerk.: ANCHIERI, Ettore – PASTORELLI, Pietro. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1984: 194–195.

³⁷ MALAGODI 1960: 39.

³⁸ Bülow 1914. december 17-én érkezett Rómába, nem a német nagykövetségre, hanem a Villa Máltába költözött. Flotow aznap Nápolyba utazott, meghatározatlan idejű szabadságra.

³⁹ Emlékiratait olaszul lásd BÜLOW, Bernhard: *Memorie*. I. k. *Dalla nomina a segretario di stato alla crisi marocchina (1897–1903)*.; II. k. *Dalla crisi marocchina alle dimissioni da cancelliere (1903–1909)*.; III. k. *Guerra mondiale e catastrofe (1909–1920)*.; IV. k. *Ricordi de gioventu e di diplomazia (1882–1897)*. Mondadori, Milano, 1930–1931.

politikája esetén – írja az emlékirataiban – talán elképzelhető lehetett volna az Olaszországgal való katonai együttműködés, a Marne-i visszavonulás előtt pedig még legalább a teljes és biztos olasz semlegesség, ma ellenben Olaszország semlegességét csak már úgy lehetne biztosítani, ha Ausztria azonnal, fenntartások nélkül, egy szép gesztussal feláldozná Dél-Tirolt, és autonómiát adna Triesztnak. Az elengedhetetlen engedményekre azonban az osztrákok nem akarják rászánni magukat. Bethmann és Jagow sem tudja megoldani, hogy energikus nyomást gyakoroljon a bécsi kormányra.⁴⁰ Vagyis Bülow azzal számolt, hogy római miszsiója alatt legfeljebb azon munkálkodhat, hogy Olaszország továbbra is semleges maradjon, és ne csatlakozzon az antanthoz.

Sonnino a Bülow-val történt első találkozás (december 18.) alapján úgy látta, hogy Berlin hajlik ugyan arra, hogy Ausztriát Olaszország javára jelentősebb területátengedésre ösztönözze, de jól látta, hogy a németek mozgástere Bécs rendíthetlensége miatt korlátozott.⁴¹ Bülow a Sonninoval való találkozását követő napon fölkereste Salandra miniszterelnököt, majd a karácsonyi ünnepek és az év vége közeledte ellenére találkozott Giolittival, majd újra Sonninoval és Viktor Emánuel királlyal. Újra és újra biztosította az olaszokat Berlin támogató, közvetítő szerepéről a Béccsel való tárgyalásokhoz.⁴²

1915. január 6-án Berchtold, az osztrák–magyar külügyminiszter a hármasszövetség alapján végre hivatalosan kérte Olaszországtól a casus foederis alkalmazásáról szóló tárgyalás megnyitását. Január 13-án azonban már nem ő, hanem Burián István ült a Ballhausplatzon Metternich íróasztalánál. Sonnino még inkább kételkedéssel figyelte az ismét beinduló puhatolózó konzultációk során Bécs ajánlatait és ígéreteit. Jó okkal feltételezte azt is, hogy Bécs az esetleg győztes háború után egyáltalán nem biztos, hogy teljesítené kötelezettségvállalásait. Ennek ellenére tárgyalt, majd 1915. február második hetében elhatározta, hogy a Béccsel folyó tárgyalások mellett újabb konzultációkat kezd Párizssal, Londonnal és Szentpétervárral is. Azzal a számítással, hogy tőlük Olaszország a hadba lépésért sokkal gavallérosabb ajánlatot kaphat, mint Béctől. Hosszú emlékeztetőt küldött Guglielmo Imperiali di Francavilla londoni olasz nagykövetnek, amelyben San Giuliano 1914. szeptember 25-i szempontjai alapján összefoglalta, hogy véleménye szerint Olaszország milyen feltételek mellett lépne be az antanthatalmak oldalán a háborúba.⁴³ Ez a dokumentum lesz az alapja a londoni tárgyalásoknak,

⁴⁰ BÜLOW III. 1931: 214.

⁴¹ Sonnino külügyminiszter szigorúan bizalmas távirata Bollati és Avarna nagyköveteknek. 1914. december 20. DDI V. 2: 356–358.

⁴² SALANDRA 1928: 468–469.; SALANDRA 1930: 87.

⁴³ Sonnino külügyminiszter futárral küldött emlékeztetője Imperiali nagykövetnek. 1915. február 16. DDI. V. 2: 692–696.; SALANDRA 1930: 149.

amelyek közel két hónap után elvezetnek majd az Olaszország és az antant hatalmak közötti londoni szerződéshez.

Imperiali nagykövet 1915. március 4-én adta át Edward Grey brit külügyminiszternek a Sonnino-memorandum alapján fogalmazott, időközben a Salandra miniszterelnök által a kormány nevében jóváhagyott kötelezettségvállalások listáját, amelynek 16 pontjából mindössze egy vonatkozott közvetlenül Németországra, a 13., amely így szólt: „Az afrikai német gyarmatok felosztásánál Olaszország kompenzációkat kap Angliától és Franciaországtól a meglévő gyarmatai (Eritrea, Szomália és Líbia) határainál.”⁴⁴ A memorandum átadásával formálisan is megkezdődtek a tárgyalások az antanttal.⁴⁵

Bécs és Berlin magától értetődően figyelemmel kísérte az olaszok, illetve az antantdiplomácia lépéseit, és felismerte a velük járó veszélyeket is. Ezt mutatta a koronatanács március 8-i ülése is, amelyen az uralkodó és valamennyi miniszter egyetértésével azt a döntést hozták, hogy a Monarchia kész tárgyalni Olaszországgal a hármas szövetség melletti hadba lépéséről. A döntés ismét részben német nyomásra történt. Berlint ugyanis aggasztotta a katonai helyzet alakulása a német–orosz fronton. Ismét azt javasolta, hogy Bécs egyértelműen ajánljon kompenzációkat Olaszországnak a Monarchia olaszok lakta területeiből. Tisza István magyar miniszterelnök is csatlakozott a német javaslatához, akit aggasztott, hogy az antant további katonai sikerei esetén – különösen az olaszok és a románok antant melletti hadba lépése által – Magyarország bekerített helyzetbe kerülne. A koronatanács elvben elfogadta a gondolatot, hogy a Monarchia területeket engedjen át Olaszországnak Ausztria olaszok lakta részeiből. Erről Burián külügyminiszter másnap hivatalosan is értesítette Rómát.⁴⁶ Sonnino úgy látta, hogy Bécs ugyan nem tett semmiféle konkrét ajánlatot, mégis arra utasította bécsi nagykövetét, hogy jelezze Buriánnak, hogy Róma kész a tárgyalások újrafelvételére, ha azok titokban maradnak, és két héten belül eredményre vezetnek. Az olasz választ a Ballhausplatz ultimátumszerűnek érezte és elutasította.⁴⁷

Salandra és Sonnino azokban a napokban egyáltalán nem volt magabiztos,

⁴⁴ SALANDRA, Antonio: *L'intervento(1915). Ricordi e Pensieri*. Mondadori, Milano, 1930: 156–160.

⁴⁵ TOSCANO, Mario: *Il patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano (1914–1915)*. Zanichelli, Bologna, 1934. 1934: 87–88.

⁴⁶ Avarna nagykövet szigorúan bizalmas távirata Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 8. DDI V. 3:40. Avarna a Burián István hívására másnap hivatalában kereste föl a külügyminisztert, aki tájékoztatta a koronatanács üléséről és döntéséről. Avarna nagykövet távirata Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 9. In: *I documenti diplomatici italiani*. IV. s. 1914–1918. 3. k. 1915. március 3.–május 24. Szerk.: ANCHIERI, Ettore – PASTORELLI, Pietro. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, 1985: 42–43.

⁴⁷ Avarna nagykövet távirata Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 11. DDI V. 3: 57.

ellenkezőleg. Főként a miniszterelnök hezitált, hogy mit is tegyenek. Március 16-án azt írta a külügyminiszternek, hogy éjszaka nem tudott aludni, és újra végiggondolta a helyzetüket. Kétségtelen, hogy „[...] gyorsan rohanunk a központi hatalmakkal való teljes szakítás felé”. Ehhez azonban nincs meg:

(1) a király jóváhagyása, és Viktor Emánuel „nem is fog egyértelműen nyilatkozni”.

(2) Bizonytalan az ország és a parlament várható magatartása.

(3) A hadsereg sincs még készen a hadba lépésre.

(4) Az antanttal kezdett tárgyalások kimenetele is bizonytalan.

Mindezek alapján a következőket írta külügyminiszterének: „A dolgok jelenlegi állása mellett *csak mi ketten* [a kiemelés az eredetiben] nem játszhatjuk ki ezt az iszonyatosan veszélyes kártyát. Kétségtelen, hogy komoly és megalapozott a Te érvelésed, de nem tudja eloszlalni az én igen nagy aggodalmaimat.” Végül is arra jutott Salandra, hogy lassítani kellene a tárgyalásokat mindaddig, „amíg nem leszünk biztosak” a 3. és a 4. körülményt illetően.⁴⁸ Mindezek után írásban is „időhúzásra” utasította a külügyminisztert. Azt írta neki, hogy ne szakítsa meg a tárgyalásokat a központi hatalmakkal addig, amíg az olasz hadsereg nem készül fel a háborúra, illetve amíg a kormány nem jut végső megegyezésre az antanttal.⁴⁹

Március 21-én Grey brit külügyminiszter közölte a londoni olasz nagykövettel, hogy az antanthatalmak lényegében készek elfogadni az olasz feltételeket. Könnyen teheték, hiszen Róma semmi olyat sem kért, aminek teljesítéséhez áldozatot kellett volna hozniuk. Dalmáciára vonatkozóan Grey azonban részletesebb tervezetet kért, hogy egyeztethesse azt Belgráddal és támogatóival, az oroszokkal, illetve a franciákkal.⁵⁰

Az olaszok és az antant közötti tárgyalásokon a diplomáciai csatározás menetét jelentősen befolyásolták a keleti front eseményei. Március végére a Monarchia elvesztette a przemysli csatát. A vereség hatása alatt a Ballhausplatz március 27-én jelezte a Consultának, hogy Ausztria lépéseket tenne Olaszország felé a jóindulatú semlegességért. Burián azt javasolta, hogy a két kormány kössön a háború befejezéséig tartó megállapodást az egymás közötti „jóindulatú gazdasági és politikai semlegesség” megőrzéséről. Az olasz nagykövet megjegyezte Sonnino számára, hogy Burián „homályban hagyta”, hogy Ausztria–Magyarország milyen területi változásokat fogadna el, ő azonban úgy érezte, hogy nem kívánna túlmenni a Dél-Tirolra vonatkozó engedményen.⁵¹ Róma számára a Burián által megfogalmazott ajánlat alaposan megkésett volt, és az osztrák–magyar külügymi-

⁴⁸ Salandra miniszterelnök levele Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 16. DDI V. 3: 90.

⁴⁹ Salandra miniszterelnök levele Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 16. DDI V. 3: 94–95.

⁵⁰ SALANDRA 1930: 164–167.

⁵¹ Avarna nagykövet távirata Sonnino külügyminiszternek. 1915. március 27. DDI V. 3:171–174.

niszter megegyezési szándékát sem tekintette Sonnino meggyőzőnek. Ennek ellenére április 8-án egy 11 pontos szerződéstervezetet küldött Avarna nagykövetnek, hogy annak alapján tárgyaljon Buriánnal a lehetséges megegyezésről.⁵² Sonnino tervezetét Bécs – korábbi javaslatának megismétlésével – gyakorlatilag elutasította. A továbbiakban voltak még ugyan véleménycserék a két külügyminisztérium között, nem jártak azonban eredménnyel. Végül Sonnino 1915. május 3-án távirati úton formálisan is megszakította az Osztrák–Magyar Monarchiával való megegyezésről szóló tárgyalásokat.⁵³

Időközben a londoni tárgyalásokon a felek megállapodtak az olasz hadba lépés határidejéről is. 1915. április 25-ére elkészült a szerződés végleges szövege, amit 1915. április 26-án 15 órakor írták alá Londonban.⁵⁴

A nemzetközi jogban és a diplomáciatörténetben londoni szerződésnek nevezett szerződés – amelyben a szerződő felek megállapodtak Olaszországnak az antant oldalán történő, a központi hatalmak elleni hadba lépéséről és a győztes háború után Olaszországnak juttatandó területi kompenzációkról – több elemből áll. A legfontosabb a londoni szerződésnek nevezett fődokumentum, amelynek az eredeti címe *Memorandum*.⁵⁵ Ehhez kapcsolódik a szerződő felek két, szintén titkos nyilatkozata,⁵⁶ továbbá a katonai konvenciók. A május 2-án aláírt általános katonai konvenció, a május 10-én Párizsban aláírt brit–francia–olasz tengerészeti konvenció,⁵⁷ a május 21-én Péterváron aláírt olasz–orosz katonai konvenció,⁵⁸ valamint a Londonban 1915. november 30-án az antanthatalmak által aláírt megállapodás a különbékötés elutasításáról.⁵⁹

A szerződés 1. cikke kimondja, hogy a négy hatalom főparancsnokságai haladéktalanul katonai konvenciókban tisztázzák együttműködésüket, mindennek előtt azt, hogy Oroszország a keleti fronton minimálisan milyen erők bevetésével tehermentesíti a háborúba lépés nyomán kialakuló olasz–osztrák frontot. A szerződés 2. cikkében Olaszország kötelezi magát, hogy a rendelkezésére álló

⁵² Sonnino külügyminiszter távirata Avarna és Bollati nagyköveteknek. 1915. április 8. DDI V. 3: 236–238.

⁵³ SONNINO, Sidney: *Il libro verde. Documenti diplomatici presentati al Parlamento Italiano dal Ministro degli Affari Esteri Sonnino nella seduta del 20 maggio 1915*. Treves, Milano, 1915: 110–112.

⁵⁴ SALANDRA 1930: 172–178.

⁵⁵ A londoni szerződés. DDI V. 3: 369–373.

⁵⁶ Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország nyilatkozata, hogy nem kötnek a háború alatt különbékét. DDI V. 3: 374.; Nyilatkozat a szerződés titokban tartásáról. DDI V. 3: 375.

⁵⁷ TOSCANO 1934: 190–192.

⁵⁸ TOSCANO 1934: 184.

⁵⁹ TOSCANO 1934: 193.

valamennyi eszköz felhasználásával háborúba lép az antant oldalán az Osztrák–Magyar Monarchia ellen, valamint Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország minden ellenségével szemben is. A következő tíz cikk a háború után az Ausztria–Magyarországtól és a Balkánból Olaszországhoz kerülő területeket sorolja. A 13. cikk vonatkozik Németországra, rögzíti, hogy az afrikai német gyarmatok Franciaország és Nagy-Britannia közötti felosztása esetén a két hatalom elismeri, hogy Olaszország kompenzációt követelhet, amelyek Eritrea, Szomália, Líbia, s a francia és angol gyarmatokkal határos területekre vonatkozik. A 16. cikk, az egyezmény utolsó pontja szerint Olaszország hadba lépésének legkésőbb egy hónapon belül, vagyis 1915. május 26-a előtt kell megtörténnie.⁶⁰ A londoni szerződés szövegét, titkos paktum lévén, csak a beavatottak rendkívül szűk köre ismerte.⁶¹ Sonnino május 7-én szóban tájékoztatta a kormányt a szerződésről, s arról, hogy a szerződés szerint Olaszországnak legkésőbb május 25-én vagy 26-án hadba kell lépnie.

Az olasz kormánynak a hármas szövetség felmondásáról szóló nyilatkozatát a Consulta 1915. május 3-án postázta a bécsi és a berlini olasz nagyköveteknek, amit azok másnap nyújtottak át a két érintett hatalom külügyminisztereinek.⁶² Ezzel május 4-én formailag is megtörtént a szerződés olasz részről való felmondása. Igaz, a több mint harminc éve kötött titkos szerződés már jó ideje de facto alig volt több mint egy régi, megsárgult papír. A felmondásáról szóló közlemény átadása mégis rendkívüli keserűséget keltett a bécsi olasz nagykövetben, ami több mint egy héttel később sem csillapodott. Barátjának, a berlini olasz nagykövetnek ezt írta: „Hosszú pályafutásom alatt sohasem tapasztaltam külpolitikánk olyan bestiális, annyira tisztességtelen vitelét, mint ahogy Sonnino és a Consulta most eljár.”⁶³

Sem a Ballhausplatzot, sem a Wilhelmstrassét nem érte ugyan váratlanul az olasz lépés, azonban a két hatalom számára a háború menete szempontjából éppen a legrosszabbkor jött. Május 2-án támadást indítottak Gorlicénél az oroszok ellen, hogy szétzúzzák az orosz erők centrumát, a támadás azonban a kezdeti sikerek után lassan haladt, az orosz ellenállás megszilárdulni látszott, az olaszok várható

⁶⁰ A londoni szerződés. DDI V. 3: 369–375.

⁶¹ A szerződés csak az 1917. októberi forradalom után került nyilvánosságra, amikor a szovjet sajtó közölni kezdte Oroszországnak az antanttal kötött titkos megállapodásait (november 23-tól). A szerződés főszövegét először Giuseppe Bevione képviselő ismertette 1918. február 13-án az olasz parlamentben, majd a szerződés hivatalos francia nyelvű szövegét Vittorio Scialoja külügyminiszter tette közzé az által összeállított zöld könyvben.

⁶² A nagyköveteknek szóló utasítást és a nyilatkozat szövegét lásd: Sonnino külügyminiszter távirata Avarna és Bollati nagyköveteknek. 1915. május 3. 19.30 h. DDI V. 3:434–436.

⁶³ Avarna nagykövet levele Bollati nagykövetnek. 1915. május 13. DDI V. 3: 539–540.

háborúba lépése pedig a katonai helyzet további romlásával fenyegetett. Berlin a Bécsnek tett szemrehányások mellett újra javasolta, hogy próbálkozzon területi engedményekkel Rómánál. Vilmos császár maga is levelet írt Ferenc Józsefnek (május 4.). „Olaszország hadba lépése – írta május 4-én – katasztrofálisan hatna a helyzetre, ezért szeretném kérni, hogy hozd meg az áldozatot Olaszország követeléseinek teljesítésére.”⁶⁴ Bécs azonban nem tudott olyan engedményeket ajánlani, amelyekkel visszafordíthatta volna az olasz kormányt a Londonban kötött szerződésétől.

Május 22-én a kormány döntött az általános mozgósításról, és több intézkedést is foganatosított a háborúba lépéssel kapcsolatban. Május 23-án a bécsi olasz nagykövet, Avarna herceg átadta az olasz hadüzenetet Burián István külügyminiszternek, amely azt is tartalmazta, hogy Olaszország 1915. május 24-től tekinti magát hadiállapotban levőnek az Osztrák–Magyar Monarchiával.⁶⁵ Május 23-án a Monarchia római nagykövete, Macchio báró kézhez kapta az útlevelét, és 24-én este hazaindult Rómából. Ugyanaznap Avarna herceg, a bécsi olasz nagykövet is hazaindult a császárvárosból.

A diplomáciai kapcsolatok megszakításától a hadüzenetig

1915. május 24-én Olaszország a volt hármas szövetségi partnerei közül csak az Osztrák–Magyar Monarchiával lépett hadiállapotba, a Német Birodalommal nem.⁶⁶ Viktor Emánuel király Vilmos császárnak csak a hármas szövetség felmondását jelezte távirati úton (május 23.), a következő formában: „[...] Mélyen fájlalom, hogy erőfeszítéseidet, amelyekhez a mieink is csatlakoztak, annak érdekében, hogy elkerüljük Ausztria–Magyarország kezdeményezésének súlyos nemzetközi következményeit. Kormányom kezdettől fogva tudtára adta [Vilmos széljegyzete: hazudik] kormányodnak és Ausztria–Magyarország kormányának, hogy – mivel jelenleg nem áll fenn a hármas szövetségi szerződésben meghatározott casus foederis – egész diplomáciai tevékenységét szövetségeseink jogos érdekei és a mi érdekeink támogatásának és a béke ügyéért folytatott munkálkodásnak szenteli. Legszívélyesebb jókívánságaim őszinte kifejezését küldöm neked és Németországnak. Testvéred és szövetségese! Viktor Emánuel. [Vilmos

⁶⁴ Idézi SZABÓ László: *Doberdo, Isonzo, Tirol*. Kossuth, Budapest, 1977: 40.

⁶⁵ Szövegét lásd *Cronologia*. <http://cronologia.leonardo.it/storia/a1915e.htm>(2015. 03. 08.)

⁶⁶ A londoni szerződés 2. cikkében Olaszország vállalta ugyan, hogy „közös háborút folytat Franciaországgal, Nagy-Britanniával és Oroszországgal, azok valamennyi ellenségével szemben”. Az Ausztria–Magyarországnak szóló hadüzenet után azonban csak 1915. augusztus 21-én üzent hadat az Oszmán Birodalomnak.

lapszéli jegyzete: Gazember! Arcátlanság!]⁶⁷ A császár széljegyzetei részben menthetők azzal, hogy elragadták az indulatai, de Vilmos kulturálatlanságáról is tanúskodnak. A német kormányzat végül is a Róma iránti rosszallását csupán a diplomáciai kapcsolatok megszakításával juttatta kifejezésre. Az Ausztria–Magyarországnak szóló olasz hadüzenetet követően Bülow Rómában visszakérte az útlevelét, május 24-én elutazott az olasz fővárosból, bezárt Rómában a német nagykövetség. A berlini olasz nagykövet, Bollatti szintén hazaindult. A Wilhelmstrasse a német ügyek vitelére a római svájci követséget, a Consulta pedig a berlini spanyol nagykövetséget kérte fel.

A diplomáciai kapcsolatok megszakadása, a nagykövetségek és konzulátusok bezárása két ország kapcsolatában súlyos konfliktusos állapotot jelent, de még nem háborút. Az olasz–német diplomáciai kapcsolatok megszakadásával kialakult sajátos új helyzetnek több jellegzetes vonása volt.

(1) Nem szakadtak meg az olasz–német kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok, hanem csökkenő, visszaszoruló tendenciával, de fennmaradtak és folytatódtak. A teljes szakítás ugyanis nem is volt érdeke sem Olaszországnak, sem Németországnak.

(2) Olaszország kormánya hangsúlyozta, hogy csak Ausztria–Magyarország ellen háborúzik, Németország pedig távol tartotta magát attól, hogy közvetlenül, támogatóan bekapcsolódjon szövetségese, a Monarchia mellett az Olaszországgal vívott véres háborúba. Nem harcoltak német csapatok az isonzói csatákban, és nem vettek részt 1916 tavaszán Conrad von Hötzendorf osztrák tábornoknak az olaszok megbüntetésére indított hadjáratában sem (Strafexpedition).⁶⁸

(3) A londoni szerződés már említett 2. cikkében Olaszország kötelezte magát, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián túl hadba lép Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország minden ellenségével szemben is, azaz Németország ellen is, azonban sem a szerződés, sem a hozzákapcsolódó katonai konvenciók nem rögzítettek határidőt erre vonatkozóan. 1916 tavaszától azonban egyre erősödött az antant nyomása az olasz kormányra, hogy teljesítse a szerződés szóban forgó pontját. Ennek következtében az olasz kormánypolitika a Németországnak küldendő hadüzenet felé haladt.

1916 nyarán az olasz–német kapcsolatok szinte napról-napra feszültebbé váltak. Az olasz kormányzat kereste az okokat/ürügyeket a Németországnak szóló hadüzenethez. Amikre majd hivatkozik: hogy Belgium német katonai

⁶⁷ Az olasz király távirata II. Vilmosnak a hármas szövetség felmondásáról. 1915. május 3. NÉMETH István (szerk.): *Az első világháború 1914–1918. Tanulmányok és dokumentumok.* L'Harmattan, Budapest, 2014: 402.

⁶⁸ SONDHANUS, Lawrence: *Franz Conrad von Hötzendorf. L'anti Cadorna.* Editrice Goriziana, Gorizia, 2003.

kormányzója megtiltotta az ott élő olasz katonakötelesek hazautazását; hogy a német kormány felfüggesztette az olasz állampolgárok Németországban szerzett nyugdíjainak átutalását; hogy megtiltotta a Németországban eladott ingóságok és ingatlanokból származó jövedelmek hazautalását; hogy korlátozta az olasz–német kereskedelmet és a hitelügyleteket. A szóban forgó német intézkedésekre az olasz kormány megtorló intézkedésekkel válaszolt, felmondta az olasz–német vám- és hajózási egyezményt, felügyelet alá vonta azt Olaszországban működő német cégeket és intézményeket. Majd az olasz–német kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok teljes megszakítása következett. A mind feszültebb helyzetben az augusztus 15–17-i, Romagna és Marche tartományokban pusztító földrengés szinte apokaliptikus közhangulatot keltett. Provokatív németellenes olasz intézkedések és német ellenintézkedések követték egymást, majd Olaszország 1916. augusztus 28-tól deklarálta a két ország közötti háborút.⁶⁹

*

Az olasz–német kapcsolatokban a hármas szövetség keretében fennálló több mint harminc éves szövetségi viszonyt az 1914–1916-os fordulattal felváltotta az egymás elleni háború, amely majd az 1919-ben kötött versailles-i békeszerződéssel fejeződik be, amit Olaszország a győztesek között, Németország pedig legyőzöttként írt alá.

⁶⁹ Olaszország hadüzenete Németországnak. 1916. augusztus 27. *Cronologia*. <http://cronologia.leonardo.it/storia/a1916h.htm> (2015. 03. 08.)